

УДК 821.111-1

Алла Полякова

**ПОЕТИКА НОНСЕНСУ: ГЕНЕЗИС, ЗНАЧЕННЯ,
ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
(на матеріалі творчості Е. Ліра)**

На матеріалі творчості Е. Ліра в статті аналізується генезис, сутність і виховні потенції нонсенсу як жанру.

Ключові слова: сміхова культура, креативні потенції, гуманізм.

На материале творчества Э. Лира в статье анализируется генезис, суть и воспитательные потенции нонсенса как жанра.

Ключевые слова: смеховая культура, креативные потенции, гуманизм.
The article is divided to genesis, gist and educational potential of E. Lear's nonsense.

Keywords: culture of laughter, educational potential, humanism.

Розглядаючи поетику нонсенсу, ми торкаємось важливих психолого-педагогічних, літературознавчих і загальнокультурних проблем. Наша задача, таким чином, зводиться, по-перше, до необхідності показати витоки і сенс сміхової народної культури, по-друге, довести її плідну цінність з точки зору формування здорової свідомості людини і всієї нації, і, нарешті, проаналізувати поетику нонсенсу і «механізм утворення» абсурдистики з точки зору літературознавства.

Нонсенс як головна характеристика поетики Е. Ліра не виникла на порожньому місці. Бачення повсякденності в новому ракурсі, перевертання звичайного становлять одну з головних рис народної сміхової традиції. Порушення чіткої ієрархічної структури, притаманне різним жанрам народної творчості, з її протиставленням головного-другорядного, верху-низу, ліва-права і т. д. в історії мистецтва і культури свідчило про здібність людини сперечатися з природою, ставити себе на один план з всевишніми силами, усвідомлювати себе як творця. Ці прояви людської особистості склали базу для світогляду людини в епоху Відродження. М. М. Бахтін, вивчаючи ренесансну сміхову культуру, показав, що це явище знайшло своє відображення як на терені народної творчості, так і в лоні офіційної культури. Творчість Рабле, Сервантеса, Свіфта становила яскравий приклад нового художнього мислення [1].

В Англії поява, існування і різноманітність таких жанрів може пояснюватися також здоровим прагненням народної культури боротися проти однобокої моралі пуританства, яка не прощала будь-яких проявів відхилень думки і поведінки від строгих канонів. Навіть Іспанія, печально відома жакливими проявами інквізиторських законів, не знала дитячої літератури, яка б вчила маленьку дитину гідно жити, щоб згодом спокійно

і красиво померти, і лякала б її пеклом зі всіма його атрибутами. Пуританська Англія серйозно розглядала такий засіб як найкращий в справі «правильного» виховання.

В особі Е. Ліра (1812–1898) чудово поєдналися риси незвичайної особистості, яка психологічно не сприймала ніякий офіціоз, і досконалі знання національних сміхових традицій. Серйозне ХІХ сторіччя, відоме своєю повагою до респектабельності та регламентованості, почуло веселий дзвоник дивної творчості нового письменника. Всередині зтягнутого в корсаж вікторіанського королівства він вигадав і заснував свою країну, де не діяли звичайні людські закони, а все було трохи аномально, іноді просто навпаки, але де чудово почували себе діти і ті з дорослих, душа яких прагнула відпочити. Основу для перших «нонсенсів» – так іменувалися нові жанроутворення – склали лімерики: коротенькі пісенькі, походження яких пов'язують з ірландським однойменним містечком. Там, немовбито, співали їх впродовж довгих часів під час традиційних свят. Спочатку пісні, що виконувались веселими лімерикськими бражниками, мали за мету розповісти в жартівливій формі про якусь подію, обов'язково веселу і маловірогідну, або посміятися із знайомих чи сусідів з будь-якого морального або життєвого приводу. Перший рядок завжди починався словами: «Жив собі молодик...» (або молодиця, або старий, або стара, або просто хтось). Часто такі вірші закінчувалися запрошенням приїхати до Лімеріку. Деякі з них були видані у 1820–1821 рр. видавництвом Маршалла. Цей народний за своїми витоками жанр в творчості Ліра перетворився на літературний, який згодом здобув назву «нонсенс», тобто нісенітниця.

Лір, взявши за основу народну форму, поєднав третій і четвертий рядки і ввів великі літери не тільки для визначення географічних місць, але і для емпатичного підкреслення значення головних героїв, якими залишилися Старий з Іспанії, Молода особа з Росії і т. п. Як бачимо, географічний і, як наслідок, художній простір віршів Ліра значно поширився і придбав деякої універсальності, поширеної до інтересів не конкретного замкнутого суспільства, а всього світу. Правда, зроблено це простим механічним перенесенням знайомих і досліджених рис співвітчизників на представників інших суспільств, але для Ліра це не є принциповим. Головна мета його творів – навчити читача мислити глобально, ставитися до маленьких явищ і фактів як до проявів універсальних законів. В поетичному світі Ліра речі вступають у нові ірреальні відносини: цибулю їдять з медом, кашу варять з мишами. Місце безпосередньої, очевидної моралі в його віршах дуже скромне: тільки опосередковано можна зробити висновок, що, наприклад, переїдання ні

до чого хорошого не приведе. Герої Ліра, у протилежність звичайним громадянам – представникам «правильного» суспільства, не ходять до церкви, не мріють про гроші або вдале одруження, вони просто їдять, сплять, сидять, бігають, але якщо їдять – то і павуків, якщо сидять – то на пальмах, бігають – начебто гірські барани, вниз і вгору по скелях, живуть у банках і скринях. Вони не відокремлюють себе від явищ природи, а складають з ними одне ціле: танцюють з воронами, ведуть розмови із свинями, посміхаються коровам, дозволяють птахам жити в своїх бородах.

Незважаючи на однотипність художніх побудовань Е Ліра, апіорі в його художньому світі може існувати все, що завгодно, і яким би неймовірним це не було, воно має право на існування – якнайменше в художній уяві читача.

«Старий перуанець заснув,
Й уві сні чобіт з'їв, а не взув.
Він відразу схопився,
Злякався, сказився,
Бо дійсно його проковтнув» [3, с. 52].

Алогічність ситуацій в віршах Ліра подається як даність, що існує, як будь-яке соціальне або природне явище:

«There was an Old Man of Vesuvius, Who studied the works of Vitruvius, When the flames burnt his book To drinking he took, That morbid Old Man of Vesuvius»	«Один старець з Везувію, Який вивчав твори Ветрувія, Спаливши цю книгу, почав сильно пити, Цей хворий старець з Везувію»
[6, с. 30].	[3, с. 38].

Англійській сміховій культурі притаманний ексцентризм, який складає суть так званого англійського гумору. Ексцентрика може стосуватися як соціуму, так і побутових речей. Як бачимо, Лір успішно розвиває ці традиції і використовує закони ексцентрики при побудові своїх жанроутворень.

Аналізуючи особливості нонсенсу як жанру, необхідно, якщо є така можливість, звернутися до оригіналу – це допомагає краще зрозуміти особливості авторської поетики у порівнянні з перекладом. Більш того, тут ми маємо чудову нагоду поговорити про поетику саме вірша.

Проблема, яка виникає при вивченні абсурдистської літератури і саме нонсенсу, полягає перш за все в намаганні виявити, чи відповідає творчість Е. Ліра вимогам, що ставляться до поетичних творів? Чи є то справжня поезія? Отже, головним в поетичному творі є «поєднання музики і смислу» [2]. Натомість у віршах Ліра смислу як такого немає.

Так перед дослідником постає дуже важлива літературознавча проблема, яку потрібно вирішити. Пересічний читач навряд чи поставиться до таких жанрів серйозно, для нас же важливо зрозуміти не тільки сенс сміхової культури як суспільного явища і феномена народної свідомості, але і, так би мовити, механізми розбудови конкретних, в цьому разі авторських жанрових утворень. Приведемо думку з цього приводу Т. С. Еліота, який в свій час зробив глибоке спостереження про те, що вірші Ліра не перестають бути музикальними і «...нонсенс Ліра – не відсутність сенсу, а пародія на сенс – у цьому, власне, і полягає змістовність його «абсурдних» віршів» [2, с. 75].

Згодом художній світ Ліра поширюється. Від жанру нісенітниць він перейшов до прозаїчних оповідань – наприклад, «Сім родин з озера «Поїв-попив», а також до пародіювань традиційних класичних жанрів – балади, байки, де всередині старої форми автор розміщував новий сенс, притаманний його нісенітницям («Прогулянка верхи»). Художній світ його пародійних творів продовжував будуватися за законами нонсенсу: герої потрапляють в незвичайні обставини, де, з буденної точки зору, поводяться аномально, а сам автор часто робить нібито несподівані висновки. Так, героєм одного його вірша, який становить фрагмент поеми «Про самого себе», стає англієць, який ходить в чужих країнах одягнутим в білий плащ, і, спостерігаючи це, іноземні хлопчики кричать: «Англієць збіг з лікарні!», з приводу чого англієць «...тільки й знає, що риде, ... і купує в фармації примочку, а в ларьку – марципанових риб» [4, с. 8]. Увесь цей фрагмент будується на низці парадоксальних ситуацій і незвичайних реакцій на них. По-перше, на фоні сильно узагальненої ситуації – «за кордоном» – виникає нібито вирвана з вельми конкретного і буденного контексту окрема деталь: білий колір одягу викликає «лікарняні» асоціації. При цьому вся ситуація навмисно занижена – одягнений в біле асоціюється не з лікарем, а з хворим, та й ще з аномальним хворим – «що збіг», і в цій фольклорно заниженій ситуації опиняється: а) англієць, а про англійців всьому світові відомо, що вони – педанти; б) співвітчизник, а над співвітчизниками не сміються. Знову Лір поводить несподівано і примушує нас оцінити цю нову логіку, тому що більш звичною є ситуація, коли об'єктом глузувань стає або носій чужої культури, або той, хто порушує звичні норми рідної. Далі, парадоксом тут є реакція дорослої людини на сміхову поведінку дітей, але не факт реагування сам по собі, а несподіваний характер цього реагування: доросла людина риде, що буває в стані крайнього відчаю. І останнє: стає відомим, що зараз цей сумний англієць тільки і знає, що самотньо ходить-бродить, купуючи примочки – навіщо?, а також марципани, що характерно для поведінки, притаманній

дитині. Так сміятися над собою – а це є сміх над всіма англійцями взагалі – може тільки прониклива і смілива людина. Такий сміх – не заради сміху; цей сміх – школа розуму, самокритики і гумору.

Лір сам ілюстрував свої вірші. Звідки виникає тематична і ідейна ідентичність різних видів художньої творчості. Це наближення малюнку і поезії дає можливість спостерігати народження творчої думки, вираженої у двох іпостасях. Знову і читача, і дослідника очікує радісне відкриття: мислення автора як художника виявляється настільки ж багатим з точки зору несподіваного повороту творчої думки, як і його поезія. Завдяки авторським малюнкам, які за своєю мовою і добором художніх засобів нагадують дитячу творчість, поетика авторського художнього світу набуває неповторності і поширює свої горизонти. Українське видання поезії Ліра [3] містить в собі його дійсно оригінальні, повні яскравої творчої потенції ілюстрації. Гербарій Нісенітної ботаніки поллюбився читачам тією ж мірою, що і його вірші. Здивований читач з радістю спостерігає ілюстрації «поросяті пірамідальної», «взуті корисної», «тигролілі жакливі» і таке інше, й, услід за автором, вчиться мислити якщо не парадоксально, то оптимістично і творчо.

Недалеко від живописних відстоять і поетичні портретні замальовки героїв Ліра. Порівняння і метафори будують справжню карикатуру, в якій ледве вгадуються початкові риси; все нібито перетворюється на гротескную маску. Голови набувають або неймовірних розмірів, або стають маленькими або навіть квадратними; носи такі довгі, що для них наймають носіїв; і якого розміру повинна бути борода, якщо в ній оселяються птахи! Цуценята та пташенята виростають в художньому світі Ліра до неймовірних розмірів, корови спокійнісінько залізають на дерева і т. п. Все це – необхідні художні складові його поезики, і саме вони надають творчості Ліра бездоганної цілісності і довершеності.

Традицій народної сміхової культури і авторських новацій Е. Ліра знайшли свій подальший розвиток у творчості Л. Керрола та інших авторів. Це становить можливу мету подальших досліджень. Але, вочевидь, незважаючи на безліч послідовників, Е. Лір зі своєю неповторною тематикою й ідіоматикою залишається в історії англійської і світової літератури неперевершеним майстром нонсенсу. Саме тому ми ставимо його в ряд найголовніших вихователів креативних потенцій особистості: завдяки оригінальній поетиці, побудованій на парадоксах, його творчість не дозволяє «розуму спати» і привчає не боятися мислити парадоксально, оригінально і водночас оптимістично, бо саме це веде до вміння творити.

Знайомство з поетикою нонсенсу не тільки дозволяє розглянути особливості неординарного художнього мислення в руслі народної і класичної сміхової культури, але і сприяє вирішенню важливої проблеми сьогодення – формуванню сміливої, оптимістично і гуманно зорієнтованої творчої особистості.

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.– М.: Художественная литература, 1965.– 527 с.
2. Еліот Т.С. Музика поезії // Антологія світової літератури.– Львів: Літопис, 1996.– С.73–83.
3. Лір Е. Небилиці: для молодшого та середнього шкільного віку.– К.: Веселка, 1989.– 220 с.
4. Лир Э. Прогулка верхом.– М.: Детская литература, 1981.– 103 с.
5. Маршак С. Я. Разноцветная книга.– К.: Веселка, 1985.
6. Topsy-Turvy World. English humour in verse.– М.: Progress Publishers, 1974.– 325 p.